

Siemiatycze.05-02-2020

Chrześcijańska Akademia Teologiczna
Wpłynęło dn. 05.02.2020
Nr 69/3/2020
Zaś.

Recenzja pracy doktorskiej mgr Pawła Gocko *Geneza, znaczenie liturgiczne i charakterystyka antyminsu na terenie Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Studium historyczno-liturgiczno-porównawcze*, napisanej pod kierunkiem ks. abp. prof. dr hab. Jerzego Pańkowskiego (Warszawa 2019)

Praca doktorska mgr Pawła Gocko posiada charakter historyczno – liturgiczno-porównawczy. Rozprawa składa się ze wstępu, trzech obszernych rozdziałów, podsumowania, dwóch aneksów z ilustracjami, bibliografii i streszczenia. Jakkolwiek konstrukcja pracy jest przejrzysta i logiczna, tym nie mniej autor podkreśla, że w założeniu praca nie jest chronologiczną kroniką a w miarę przekrojowy systematyczny przegląd wydarzeń. Praca doktorska stawia sobie za cel pokazanie roli antyminsu w życiu liturgicznym Cerkwi prawosławnej w ujęciu historyczny. Zakres czasowy pracy jest szeroki albowiem obejmuje okres od XIX wieku do czasów nam współczesnych. Zakres przestrzenny pracy obejmuje tereny znajdujące się w obecnej jurysdykcji Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Praca wraz z aneksami liczy ponad 200 stron.

We wstępie omówiony został przedmiot i cel pracy. Na podstawie zawartości rozprawy celem pracy było na wybranych przykładach historii kultu symboliki Grobu Pańskiego w postaci płaszczenicy i antyminsu. Główny powodem podjęcia tego zagadnienia w nauce polskiej był brak opracowań i pomijanie tej problematyki w literaturze teologicznej i historycznej. Tematyka antyminsu posiada bardzo niewiele opracowań

tematycznych, historycznych, literaturoznawczych, apologetycznych bądź religijnych. Autorzy opisujący to zagadnienie, dodajmy - często niemerytorycznie, pisali z perspektywy jednej tradycji teologicznej. Przedmiotem badań Doktoranta było więc porównanie antyminsów w Cerkwi prawosławnej w Polsce i ich roli znajdujących się w cerkwiach, muzeach i zbiorach archiwalno-bibliotecznych.

W rozprawie Doktorant zastosował wiele metod badawczych w tym opisową, porównawczą i analityczną. Nie wiem na czym polega podniesiona przez Opiniowanego metoda „pokazowa”. Jak przyznaje sam Doktorant, jego praca składa się z trzech rozdziałów, których integralną częścią są ilustracje, będące również treścią omawianych w nich zagadnień, a ich ilość jest uzasadniona tematyką pracy, wymagającą obrazowego ukazywania opisywanych zagadnień

Pierwszy rozdział pod tytułem *Geneza i charakterystyka antyminsu na przestrzeni dziejów chrześcijaństwa* przedstawia stan wiedzy na temat pojęcia samego antyminsu, ukazuje różne jego definicje i opisuje jego losy na przestrzeni dziejów chrześcijaństwa. Autor nie pomija w tym opracowaniu antyminsów grawerowanych i drukowanych. Szkoda tylko, że w swej analizie nie podaje jak te nowe formy mają się do teologii i tradycji prawosławnej. Warty podkreślenia jest w tej części rozprawy dokonanie charakterystyki najstarszych zachowanych antyminsów w dziejach Cerkwi a zwłaszcza tych które były związane z terenami polskimi. Nie do końca można uznać za zrealizowany cel pracy gdzie wskazuje się na liturgiczne uzasadniania użytkowania antyminsu. Opracowanie tego zagadnienia przez Doktoranta należy uznać za powierzchowne i wymagające pełniejszego teologiczno-dogmatycznego uzasadnienia. Autor podniósł też kwestię antyminsów *ruchomych* i *nieruchomych*. Na temat antyminsów ruchomych doktorant pisze: „Antyminsami ruchomymi możemy określić te, które są przekazywane do tymczasowych lub domowych świątyń na określony czas. Antyminsy *ruchome* to antyminsy pierwotne. Sięgają czasów prześladowań Kościoła Chrystusowego przez pogan i heretyków, gdy chrześcijanie celebrowali św. Liturgię w każdym możliwym, w miarę bezpiecznym przystosowanym do tego miejscu. Były wykorzystywane w podróży, zarówno na suchym lądzie jak i na morzu.” Natomiast antyminsy *nieruchome* - pisze Doktorant - są przypisane na stałe do stałej świątyni. Określenie *nieruchome*, można było odnaleźć na licznych antyminsach z XVIII w. Zgadza się z tą tezą ale należy zaznaczyć, że Cerkiew nie określiła do końca takiego pojęcia. Antyminsy miały wyraźne swoje przeznaczenie do sprawowania liturgii w określonej świątyni. Fakt, że spełniały one inne funkcje nie przekreśla ich pierwotnego przeznaczenia.

Równie kontrowersyjny jest rozdział drugi poświęcony miejscu antyminsu w życiu liturgicznym Kościoła prawosławnego. Sam Doktorant w sposób przekonujący udowadnia, że w życiu liturgicznym Cerkwi prawosławnej antymins stanowi symbol stołu ofiarnego. Píše on „Antymins

podczas sprawowania sakramentu Eucharystii, posiada znaczenie ołtarza i na jego podobieństwo jest także nazywany ołtarzem (żertwiennikiem), stołem do wznoszenia bezkrwawej ofiary, w języku greckim określanym jako *Θυσιασטרειον*. Takie nazwy można dostrzec na antyminsach przybyłych na Ruś z Grecji począwszy od XII wieku.” Do tego fragmentu rozprawy nie mam zastrzeżeń. Więcej uwag można mieć do objaśnień symboliki antyminsowych jak symbol Grobu Pańskiego obecny na antyminsie. Nie podzielam zdania, że takie wyobrażenie nawiązuje do kultu Całuny Turyńskiego, który był znacznie późniejszy od wizerunków Grobu Pańskiego na antyminsach. Podobnie można mieć uwagi co do łączenia symboliki na antyminsach z wizerunkiem „*Nierukotwornego Spasa*”, *Mandylionu* czy „*plaszczownicy*”.

Kolejną kwestią nad którą pochylił się Autor rozprawy w tym rozdziale była analiza obrzędu poświęcenia antyminsu przez biskupa i charakterystyka tekstów modlitw przy tym wypowiadanych. Píše on: „Antymins jako stół ofiarny jest poświęcany jedynie przez biskupa, który kładzie go na ołtarzu” a następnie doktorant dodaje bardzo ważną uwagę, że „obrzęd poświęcenia antyminsu jest analogiczny do obrzędu wyświęcenia świątyni. A więc” biskup pomazuje antymins św. Mirem..... co stanowi praobraz Mojżesza, który z polecenia Boga, pomazał Przybytek olejem namaszczenia. Następnie umieszcza na poświęcanym antyminsie, podobnie jak przy poświęceniu świątyni relikwie męczenników.” Po zakończeniu rytu wyświęcenia świątyni nowe antyminsy były kładzione pod *inditię*, na nowo wyświęconym ołtarzu, a w ciągu siedmiu dni na nowym ołtarzu i antyminsach była sprawowana liturgia. Autor przedstawia ten problem w powiązaniu z aneksem 1, który stanowi integralną część rozprawy. Ten fragment rozprawy ma charakter bardziej opisowy aniżeli analityczny.

Analiza powstawania ikonografii i napisów na antyminsach stanowi główny temat trzeciego rozdziału nie wiadomo dlaczego zatytułowanego „*Studium historyczno-porównawcze antyminsu*”. Mgr Paweł Gocko szeroko prezentuje zagadnienie pojawienia się ikonografii i napisów na antyminsach. Tę część rozprawy należy uznać za najbardziej wartościową pod względem merytorycznym i poznawczym. Rozpatrując całościowo oceniany podrozdział należy zaznaczyć, że został on napisany z dobrym rozeznaniem merytorycznym i metodologicznym, przy dobrze opanowanym warsztacie naukowym. Dobrze, że Opiniowany wykorzystał ustalenia badaczy rosyjskich, białoruskich i ukraińskich. W konsekwencji mamy znakomicie ukazany rozwój przedstawień ikonograficznych na antyminsach na przestrzeni dziejów.

Rozdział ten oprócz porównawczej dawnych antyminsów wschodnich porusza problem charakterystyki wybranych jego przykładów z terenów pod jurysdykcją Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Autor podał podstawowe informacje dotyczące przedstawień ikonograficznych, napisów, inskrypcji. Analiza tych elementów i traktowanie ich jako element dziedzictwa kulturowego nie powinna przysłańać podstawowego znaczenia istoty antyminsu

i jego roli w życiu liturgicznym. Z tego powodu antyminsy z muzeów, bibliotek i zbiorów archiwalnych należy traktować w szerszym kontekście teologicznym aniżeli element kultury materialnej. Z każdym bowiem egzemplarzem wiąże się bowiem historia jego powstania i przeznaczenia. Szkoda, że Doktorantowi nie udało się przedstawić chociaż kilka przykładów dziejów poszczególnych antyminsów i ich funkcji w życiu Cerkwi prawosławnej. Jak podkreśla sam autor, każdy z tych wniosków z osobna a także wszystkie razem wzięte dają pełny obraz antyminsu jako wielkiego dziedzictwa historycznego, kulturowego i religijnego, a zarazem liturgicznej istoty antyminsu, jako świadectwa wiary chrześcijan i świętych, których relikwie się w nich znajdują. Praca wyczerpuje tematykę antyminsu pod względem ogólnym, ale jako praca pionierska daje również możliwość kontynuacji badań pod kątem szczegółowym i charakteryzacji innych antyminsów.

Akceptuje również konkluzję mgr Pawła Gocko zawartą w zakończeniu rozprawy, które stanowi pewne podsumowanie jej całości. Pomimo kilku uwag krytycznych i innych wielu drobnych usterek moja opinia o pracy doktorskiej magistra Pawła Gocko jest pozytywna. Jej główną wartością jest pokazanie rozwoju antyminsów na przestrzeni dziejów w Polskim Autokefalicznym Kościele Prawosławnym, zwłaszcza w XIX i XX wieku na wybranych przykładach. Z tego zamierzenia autor pracy wywiązał się doskonale. Autor z powodzeniem zrealizował postawiony sobie cel wypełnienia luki w badaniach nad tą tematyką i uczynił to w sposób kompetentny, na drodze znacznego wysiłku badawczego. Recenzowana rozprawa świadczy o pracowitości doktoranta i umiejętnościach koncentracji na poruszonych problemach. Opiniowany swoje stanowisko udowadnia w oparciu głównie o materiały źródłowe i dostępne mu opracowania. To śmiałe podejście do badań wymagało dobrego opanowania warsztatu naukowego, który nie zawsze da się zauważyć, zwłaszcza w drugim rozdziale. W rezultacie powstało opracowanie interesujące, mające charakter nowatorski posiadające duży aspekt poznawczy, choć nie pozbawione pomyłek. Pomimo tego, poprzez wskazanie na wiele nowych faktów historycznych, praca stanowi ważny wkład w poznaniu dziejów wykorzystania antyminsów w życiu Kościoła prawosławnego na terenie ziem polskich i Europy Wschodniej. W świetle powyższego zasadna wydaje się konkluzja, iż ocena przedłożonej dysertacji dowodzi wysokich kompetencji naukowych Doktoranta. Lektura rozprawy „...Geneza, znaczenie liturgiczne i charakterystyka antyminsu na terenie Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Studium historyczno-liturgiczno-porównawcze...” upoważnia mnie do stwierdzenia, że stanowi ona oryginalne dzieło z zakresu teologii i spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim, określone w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (t.j. Dz. U. 2017 r., poz. 1789) oraz w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.

U. 2018 r., poz. 1668), i na tej podstawie przedkładam wniosek o dopuszczenie mgr. Pawła Gocko do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

+ Warsonofiusz.

Ks. Bp. dr hab. Warsonofiusz (Bazyli Doroszkiewicz).